

JAARGANG 22 • NUMMER 2 • ZOMER 2011

ZOOGDIER

Hoe gaat het met de vleermuizen in Nederland?

Boommarters in de Oostelijke Vechtstreek

Samenleven met vreemde snuiters:
de opmars van de steenmarter

Inhoud

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijke kwartaal tijdschrift van de Zoogdiervereniging (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).

Op de voorpagina: Vliegende watervleermuis.
Foto Paul van Hoof

Aanwijzingen voor auteurs

-Conceptartikelen en andere kopij sturen naar:

redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl

-Deadlines voor insturen artikelen zijn:

1 juli, 1 oktober, 1 januari, 1 april.

-De redactie kan hulp bieden bij het schrijven van artikelen.

-De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren.

-Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

Lidmaatschap Zoogdiervereniging en abonnement Natuurpunt Lidmaatschap van de Zoogdiervereniging met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 25 euro per jaar. Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 37 euro per jaar. Overmaken op ING 203737, IBAN: NL 261NGB000203737/BIC:ING BNL 2A, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december bij het Bureau van de Zoogdiervereniging.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren door 12,50 euro over te maken op ING 203737 onder vermelding van "Zoogdier" en hun lidnummer. Hiermee worden ze lid van de Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen en krijgen ze een aantal voordelen, zoals korting op activiteiten.

ISSN 0925-1006

Disclaimer De artikelen in Zoogdier geven niet noodzakelijkerwijs de mening van de Zoogdiervereniging of van Natuurpunt weer maar zijn voor rekening van de auteurs.

Redactieadres Redactie Zoogdier, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl

Redactie Aaldrik Pot, Marije Siemensma, Jos Teeuwisse (hoofdredacteur), Bob Vandendriessche, Goedele Verbejen, Stefan Vreugdenhil, Joke Winkelman

Eindredactie Jaap van der Veen

Medewerkers Dirk Criel, Steve Geelhoed, Dick Klees, Rob Koelman, Rollin Verlinde, www.vildaphoto.net

Eindcorrectie Jolanda van der Toorn-Hoeksma

Vormgeving BARD87, 's-Graveland

Losse nummers Zoogdier Losse nummers kosten 7 euro (inclusief porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer.

1	Hoe gaat het met de vleermuizen in Nederland?
5	Boommarters in de Oostelijke Vechtstreek
8	Verdwenen zoogdieren: de krijtmuis
9	Rollin Verlinde, natuurfotograaf
12	Forum: Muskusratten in de huidige maatschappij
14	Samenleven met vreemde snuiters: de opmars van de steenmarter
17	Sporen herkennen: burchten
19	Waarnemingen
22	Hyperkort
24	Boekbesprekingen : egelboeken
25	Kort nieuws
29	Agenda en adressen
30	Het moment van.... Wesley Overman

Lutra, voor wie meer diepgang wil

Naast Zoogdier geeft de Zoogdiervereniging het wetenschappelijke tijdschrift Lutra uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen.

Lutra verschijnt tweemaal per jaar.

Een los abonnement op Lutra kost € 22,- per jaar. Leden van de Zoogdiervereniging krijgen korting. Zij betalen maar € 12,- per jaar.

Aanmelden voor een abonnement kan bij het redactieadres van de Zoogdiervereniging (zie colofon hiernaast).

NIEUW:

De Zoogdiervereniging heeft een webwinkel geopend:

www.zoogdierwinkel.nl

Neem eens een kijkje en

- bestel boeken
- download oude nummers van Zoogdier
- lees rapporten van de werkorganisatie

Leden krijgen 10% korting!

Watervleermuis. Foto Paul van Hoof

Internationaal Jaar van de Vleermuizen

Hoe gaat het met de vleermuizen in Nederland?

Het komt nog al eens voor dat mensen op een verjaardag vragen: "en wat doe jij?" De reactie op mijn antwoord "ik ben vleermuisonderzoeker", is dan standaard: "Hoe gaat het dan met de vleermuizen in Nederland?" Vervolgens improviseer ik er op los, er is immers meer dan genoeg om te vertellen. In het Jaar van de Vleermuizen is het een uitdaging om meer systematisch te overdenken hoe de vleermuizen er eigenlijk voor staan.

Herman Limpens

Verskillende thema's zijn interessant om uit te pluizen. Zoals: wat zijn de trends in aantallen, voorkomen en verspreiding?

Worden er nog soorten nieuw ontdekt of herontdekt? Welke ontwikkelingen zijn er geweest en staan op stapel, en hoe zijn die

te waarderen? Wat is positief en wat is negatief? Wat zijn uitdagingen? Ik verheug me er al jaren in te mogen sa-

menwerken met een grote schare aan fantastische professionele en amateurvleermuiswerkers in Nederland. Van hun ervaringen maak ik hier dankbaar gebruik.

Wintertellingen De wintertellingen laten voor een heel aantal soorten een positieve ontwikkeling zien, in verhouding tot de instorting van populaties in de vorige eeuw. Er worden tegenwoordig meer objecten en meer dieren geteld dan ooit. En in al die objecten samen is voor veel soorten een positieve trend waar te nemen. Het gaat dan over die soorten die overwinteren in ondergrondse objecten waar wij in kunnen, en daarbinnen op plekken waar wij ze ook te zien krijgen, zoals steenfabrieken, ijskelders, bunkers, forten en groeves. Het gaat dan om de watervleermuis, franjestaart, beide baardvleermuissoorten, gewone grootoorvleermuis, ingekorven vleermuis, meervleermuis, grijze grootoorvleermuis en vale vleermuis. Gewone dwergvleermuizen, laatvliegers en rosse vleermuizen worden maar heel af en toe in zo'n ondergronds object waargenomen, en bovendien in lage aantallen. Voor die soorten zijn dus uit de wintertellingen geen trends af te leiden. En over een soort als de ruige dwergvleermuis weten we helemaal niets wat betreft aantallen en verandering daarin.

Het herstel van de goed telbare soorten in de winterverblijven is waarschijnlijk het gevolg van het niet meer gebruiken van insecticiden als DDT, Dieldrin en Aldrin in de landbouw. Ook hebben de beschermingsinspanningen in de tweede helft van de vorige eeuw succes gehad. Daarbij is vooral te denken aan het beschermen van de winterverblijven zelf, maar toch ook aan een vleermuisvriendelijker inrichting van het landschap.

Maar er zijn helaas ook objecten, bijvoorbeeld sommige forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waar die trend van overwinterters anno 2010/2011 negatief is. Verstoring door fout beheer, ongeleide restauraties en veranderingen in gebruik vertalen zich in slechte trends. Terwijl juist ook binnen de Waterlinie voorbeelden zijn van projecten van restauratie en herbestemming waar het heel goed gaat. Dat maakt duidelijk dat die in de vorige eeuw begonnen bescherming van objecten van groot belang is en geen moment mag verslappen. Tij-

Gewone grootoorvleermuis. Foto Wesley Overman

dens het Jaar van de Vleermuizen kunnen we dat krachtig onder de aandacht brengen. Het beschikken over trendgegevens is

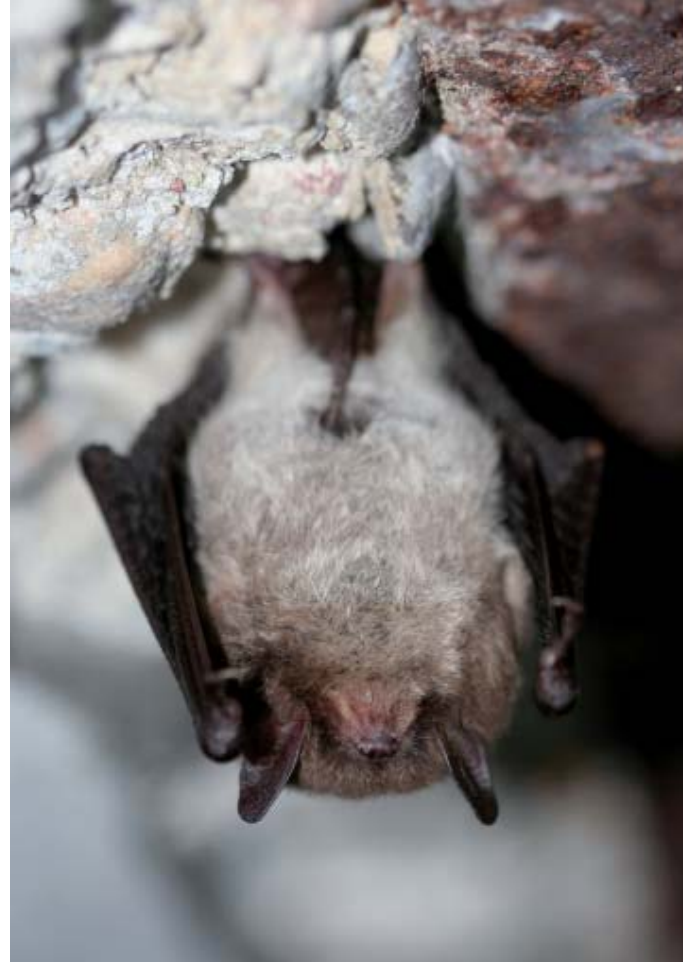
"Het herstel van de goed telbare soorten in de winterverblijven is waarschijnlijk het gevolg van het niet meer gebruiken van insecticiden."

daarbij noodzakelijk. Laten we 2011 dan ook gebruiken om alle objecten weer te tellen en het aantal objecten en tellers alleen maar uit te breiden.

Gegevensgebrek Een aantal van de soorten die we met onze wintertellingen niet kunnen monitoren, zoals de laatvlieger en rosse vleermuis, hebben we bij het opstellen van de laatste Rode Lijst van bedreigde inheemse zoogdieren in de categorie 'kwetsbaar' moeten plaatsen. We hebben nauwelijks trendgegevens over zulke soorten. Maar op veel plaatsen waar we in de jaren '80 van de vorige eeuw laatvliegers of rosse vleermuizen met gemak met de bat detector oppikten, blijft het nu

stil.

Voor de laatvlieger lijkt dat samen te hangen met sloop, renovatie en het steeds ontoegankelijker worden van nieuwbouw. Daarnaast leidde het toenemend gebruik

Overwinterende watervleermuis. Foto Wesley Overman

van ontwormingsmiddelen in de veehouderij tot het grotendeels verdwijnen van runderen uit de wei en de afname aan extensief beheerd weiland. Hierdoor is het specifieke voedsel (grote insecten) verdwenen. Bovendien zijn de stallen steeds ontoegankelijker geworden voor vleermuizen. We hopen dat de grazers die worden ingezet in natuurontwikkelingsgebieden in ieder geval lokaal voor vervangend voedsel kunnen zorgen door gunstige omstandigheden te creëren voor insecten. En in het Jaar van de Vleermuizen willen we veel aandacht vragen voor het 'bewust natuurinclusief bouwen'. Bij zowel renovatie als nieuwbouw zijn er genoeg mogelijkheden om er voor te zorgen dat vleermuizen een plekje houden of krijgen in de gebouwen. We moeten durven te experimenteren en

vervolgens maatregelen monitoren om er van te leren. De opgedane kennis moet beter worden gedeeld, zodat niet telkens opnieuw het wiel hoeft te worden uitgevonden.

Vergaren van gegevens Monitoring is per definitie iets van lange adem en traditie. En toch is het van groot belang om te blijven proberen nieuwe methoden voor monitoring te ontwikkelen en testen. Bijvoorbeeld voor die soorten die je in winterverblijven of op zolders niet telt. Denk aan innovatieve methoden voor monitoring, zoals transectellingen waarbij we vleermuizen registreren vanuit auto's en punten waar we met automatische detectors constant meten. Of denk aan SOVON's succes met MUS (Meetnet Urbane Soor-

ten) waar veel mensen in steden en dorpen de gierzwaluwen en mussen volgen. Een 'zoogdier-MUS' gericht op de gewone dwergvleermuis in steden en dorpen zou geweldig zijn. Gegevens over deze soort zijn nodig omdat Nederland vanuit de Europese Habitatrichtlijn voor alle vleermuissoorten de plicht heeft om te rapporteren over de trends in aantallen en verspreiding. Maar ook omdat we het ons gewoon niet kunnen veroorloven om het niet 'te weten'. Van de gewone dwergvleermuis is bijvoorbeeld de algemene gedachte dat die overal voorkomt. Onbewust neem je dan aan dat het met de trend ook goed zit. Terwijl we in feite geen idee hebben van eventuele veranderingen in aantallen. We zouden toch niet, net als bij de huismus, op eens willen constateren dat die soort enorm achteruit is gegaan? In feite een situatie die ons bij de laatvlieger al is overkomen.

Onze informatie over het voorkomen en de verspreiding van soorten is de laatste 10 jaar gegroeid. Er is weliswaar sinds de jaren '90 van de vorige eeuw geen systematisch actief atlasproject op landelijke schaal geweest voor vleermuizen, maar er zijn provinciale zoogdieratlasprojecten die een overzicht verschaffen over wat we aan gegevens hebben en waar wat betreft recente gegevens witte vlekken bestaan. Daarnaast waren er - mede in het kader van de 'inhaalslag verspreidingsonderzoek' - enkele op specifieke soorten gerichte projecten. Daardoor is er een toename aan kennis over de verspreiding van de meervleermuis, de ingekorven vleermuis, de grijze grootoorvleermuis en de Bechstein's vleermuis. Dat illustreert de zegswijze: 'wie meet, die weet'. En het laat zien dat je soortgerichte projecten moet blijven uitvoeren, want je kan soorten natuurlijk alleen beschermen als je ook weet waar ze zitten.

Nieuwe soorten of herontdekkingen Vermeldenswaardig is dat we de afgelopen jaren verspreid over het land een toename zien van waarnemingen van de tweekleurige vleermuis. Steeds weer vooral bij plassen en moerassen en stedelijk gebied met hogere gebouwen. Door specifieke training van onderzoekers en het maken van opnames met zogenoemde Time Expansion detectors (waardoor we vleermuisgeluiden kunnen analyseren) lukt het steeds beter om die soort op te pikken. De indruk dringt zich op dat tweekleurige vleermuis bezig is Nederland te

koloniseren. Het feit dat er steeds meer mensen werken met een Time Expansion detector maakt ook dat we inmiddels al op 5 à 6 plekken verspreid over Nederland geverifieerde waarnemingen van de kleine dwergvleermuis hebben gedaan. Soms was dat per ongeluk, omdat de waarnemer eigenlijk een andere soort wilde opnemen. Het is daarom nog onzeker of die kleine dwergvleermuis ten tijde van het vleer-

veroveren, maar hoe geweldig zou het zijn om zo'n proces van herkolonisatie te zien gebeuren? Dat kan door het doorgaan met wintertellingen, zoldertellingen en het inzetten van de eerder genoemde aanpak van monitoring met automatische detectors.

De mopsvleermuis is een andere soort, die net als de hoefijzerneuzen in de vorige eeuw geheel verdwenen is uit Nederland. Maar dat is juist een soort die het in koude

kan keren. En ik vraag me eerlijk gezegd af of ze ooit echt weg waren. Hebben we in Zuidwest-Brabant en Zeeuw-Vlaanderen voldoende gekeken en met de juiste middelen? Hier liggen kansen met Time Expansion detectors, automatische detectors en transecten met auto's.

Afsluiting Wat kan een Jaar van de Vleermuizen bijdragen aan kennis over voorkomen en verspreiding? Verrassend veel mensen werken tegenwoordig professioneel met vleermuizen, bijvoorbeeld de ecologen van adviesbureaus, gemeenten of terreinbeherende organisaties. Ik hoop dat zij dit jaar gebruiken om in hun organisatie gedaan te krijgen dat er met goede detectors en opnameapparatuur gewerkt kan worden en dat ze goed getraind kunnen worden. Dat helpt enorm om ook de bijzondere soorten in beeld te krijgen. Ik hoop dat we het jaar kunnen gebruiken om bij de lokale, provinciale en landelijke overheden aandacht te vragen voor atlasprojecten en het verder vullen van de database. En dat iedereen die gegevens verzamelt ook zorgt dat ze in de Nationale Databank Flora en Fauna van de Gegevensautoriteit Natuur terecht komen. Daarnaast moeten we juist in dit jaar, met behulp van de aandacht die we krijgen bij het algemene publiek, meldingen genereren en die meldingen ook controleren en valideren, zodat ze echt de database in kunnen. De expert-vrijwilligers en professionals die ik al noemde zouden allemaal enkele van die meldingen tot een echt gegeven kunnen maken.

Herman Limpens is senior projectleider en vleermuisonderzoeker bij de Zoogdierverseniging

Verder lezen?

- Cornelis, F., 2009. 'Ontdekking' kleine dwergvleermuis. Zoogdier 20(1)
- Zoogdierverseniging VZZ, 2007. Basisrapport voor de Rode Lijst Zoogdieren volgens Nederlandse en IUCN-criteria. VZZ-rapport 2006.027. Tweede, herziene druk. Zoogdierverseniging VZZ, Arnhem

Boommarter. Foto Ruud van den Akker

Nieuwe gegevens geven beter beeld

Boommarters in de Oostelijke Vechtstreek

In 2010 is er onder leiding van Landschap Noord-Holland door vrijwilligers een onderzoek uitgevoerd naar het voorkomen van boommarters in de Oostelijke Vechtstreek. Een aantal waarnemingen van levende en dode boommarters gaf al aan dat de soort er voorkomt. Maar waar precies, hoeveel en of er ook voortplanting is, was niet bekend. Dit onderzoek licht een tipje van de sluier op.

Jelle Harder

Aanleiding en doelstelling Eind 2009 hield Ruud van den Akker in Hilversum een lezing over zijn onderzoek aan boommarters (*Martes martes*) in het Ridderoordse Bos bij Bilthoven. Naast Ruud bleek Henri Wijsman de enige andere boommarkeronderzoeker in deze regio. Op initiatief van Jelle Harder is daarom besloten om nieuwe vrijwilligers op te leiden. Dit is gedaan door een onderzoek te starten naar de aanwezigheid van boommarters in de Oostelijke Vechtstreek. Dit onderzoek zou dan op ongeveer dezelfde manier uitgevoerd kunnen worden als in

2009 is gedaan in de laagveengebieden in de kop van Overijssel (zie 'Verder lezen'). Landschap Noord-Holland heeft hierin nauw samengewerkt met Ruud van den Akker en in het begin van het project ook met Henri Wijsman, als leden van de Werkgroep Boommarter Nederland van de Zoogdierverseniging. Natuurmonumenten was als terreineigenaar betrokken bij de uitvoering.

Vrijwilligers De vrijwilligers aan wie kennis moest worden overgedragen zijn geworven via een persbericht in het regio-

nale dagblad De Gooi- en Eemlander. Het werd al snel duidelijk dat er grote belangstelling was voor het project. Er meldden zich 24 nieuwe personen. Ook namen nog vier medewerkers van Natuurmonumenten deel aan het onderzoek. In mei 2010 is er eerst een introductieavond gehouden waarbij het onderzoek werd toegelicht en informatie over de levenswijze van boommarters werd gegeven. Een paar dagen later is instructie gegeven over het gebruik van de fotovallen met toebehoren. Later is een tussentijdse evaluatieavond gehouden en aan het einde van

Ingekorven vleermuis. Foto Wesley Overman

muisatlasproject (1986-1994) ontbrak, of dat we de soort over het hoofd hebben gezien. Het zou de moeite waard zijn om eens alle analyseerbare geluidsopnames speciaal voor die soort uit te pluizen. In ieder geval tonen de waarnemingen die we hebben, dat het de moeite loont om regelmatig ook te luisteren op 55 kHz (de piekfrequentie van de kleine dwergvleermuis) en voortdurend opnames te maken voor controle.

Het wordt warmer in Europa en in Zuid-Europa en zelfs al in Zuid-Duitsland is een toename van de kleine en de grote hoefijzerneuzen te zien. Naast in het verleden toenemend insecticidegebruik en veranderingen in het landschap en veeteelt worden de koudere zomers vaak gezien als een van de oorzaken achter het verlies van die soorten uit Nederland. Zouden uitbreidende populaties ons weer gaan bereiken? Ik hoop van harte dat ze ons weer terug-

en natte regio's prima uithoudt. Als je maar voldoende oud hout hebt, dus bossen met afstervende bomen en/of boomsoorten die al gauw dode takken en loshangende schors hebben. Hier zal vooral verlies aan voedsel en biotoop in de vorige eeuw debet zijn aan het verdwijnen. Maar kan die ook terug komen en zijn wij, en dan vooral degenen die bossen beheren, dan voorbereid? Het is helaas niet zo dat er uit het buitenland met betrekking tot de mopsvleermuis, zoals dat voor de hoefijzerneuzen wel het geval is, positieve trends bekend zijn. Dat is niet zo omdat de trends negatief zouden zijn, maar omdat dit weer een soort is die moeilijker te volgen is. Ze overwintert onder de grond en is daar meestal goed zichtbaar, en toch zijn grotere aantallen maar van relatief weinig plekken in Europa bekend. Er wordt dus getwijfeld over de trend. Desondanks kan je je voorstellen dat ook die soort terug